

УДК 159.9.019.4:316.362

ІНСТИТУЦІЮВАННЯ ПСИХОЛОГІЇ СІМ'Ї ЯК ГАЛУЗІ НАУКОВИХ ЗНАТЬ

Посвістак О.А., к. іст. н.,
доцент кафедри філософії та політології
Хмельницький національний університет

У статті окреслено процес інституціювання психології сім'ї як наукової галузі, починаючи з 40-х років ХХ століття. Охарактеризовано елементи зовнішнього та риси внутрішнього інституціювання психології сім'ї.

Ключові слова: психологія сім'ї, галузь наукових знань, методологія науки, теоретичний підхід, інституціювання.

В статье обозначены процессы институционализации психологии семьи как научной отрасли, начиная с 40-х годов ХХ века. Охарактеризованы элементы внешней и черты внутренней институционализации психологии семьи.

Ключевые слова: психология семьи, область научных знаний, методология науки, теоретический подход, институционализация.

Posvistak O.A. INSTITUTIONALIZATION OF PSYCHOLOGY OF THE FAMILY AS A SCIENTIFIC FIELD

The process of institutionalization of psychology of the family as a scientific field is described in the article. The main stages of institutionalization, starting from the 40s of XX century are defined. The elements of external and internal institutionalization of psychology of the family are characterised.

Key words: psychology of the family, branch of scientific knowledge, methodology of science, theoretical approach, institutionalization.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Об'єктивна необхідність пошуку шляхів побудови оптимальних варіантів шлюбно-сімейних стосунків у контексті суспільних перетворень і надання допомоги учасникам сімейної взаємодії зумовлює потребу теоретичного осмислення проблем психології сім'ї. На часі є вивчення проблеми інституціювання психології сім'ї як наукової галузі: у науковій літературі окреслена проблема висвітлена лише частково, що й визначає актуальність нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми. Методологічний аналіз історії психології сім'ї дає змогу дійти висновку про те, що в наукових працях розглядаються лише окремі аспекти проблеми інституціювання психології сім'ї. Варто виділити дослідників, як К. Бейкер, М. Ніколс, Р. Шварц, Д. Браун, Д. Крістенсен, Е. Ейдемилер, В. Юстіцкіс [1; 2; 6; 11], у роботах яких простежується лише процес внутрішнього інституціювання одного рівня наукової галузі.

З огляду на це метою статті є окреслення процесу інституціювання психології сім'ї як наукової галузі з виділенням елементів зовнішнього та рівнів внутрішнього інституціювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. У середині ХХ століття почина-

ється інституціювання психології сім'ї. Під інституціюванням ми будемо розуміти упорядкування, формалізацію та стандартизацію соціальних зв'язків і відносин [8] у цій галузі. Процес інституціювання пов'язаний, по-перше, з виникненням певної соціальної потреби та умов для її задоволення. Щодо психології сім'ї як галузі психологічної науки можна стверджувати, що потреба в упорядкуванні нових знань виникла в середині ХХ ст., коли вже був накопичений значний масив інформації. По-друге, соціальний інститут утворюється на основі стійких соціальних зв'язків і відносин конкретних осіб або соціальних груп [4]. У нашому випадку це вчені, люди, що мають особливу підготовку та професійно займаються виробленням нового знання, між якими виникають специфічні інформаційні відносини. Нарешті, важливим елементом інституціювання є організаційне оформлення [4] психології сім'ї, тобто створення сукупності установ, забезпечених певними матеріальними засобами (зокрема, фінансуванням) і які виконують певні соціальні функції. Це університети, академії, науково-дослідні установи тощо.

Простежити інституціювання психології сім'ї можемо, провівши аналогію з процесом інституціювання соціології, описаним О.О. Радугінін [8]. Дослідник умовно виділив зовнішнє та внутрішнє інституціювання.

З точки зору наукознавства в процесі зовнішнього інституціювання можна виділити

кілька необхідних моментів, кожен із яких послідовно її поглиблює: 1) формування самосвідомості вчених, які досліджують сім'ю; вчені усвідомлюють, що вони працюють зі своїм специфічним предметом, і напрацьовують власні методи дослідження; 2) створення спеціалізованих періодичних видань; 3) уведення цих наукових дисциплін у навчальні плани різних типів навчальних закладів; 4) відкриття спеціалізованих навчальних закладів у конкретній галузі знань; 5) створення організаційної форми об'єднання вчених: національних і міжнародних асоціацій.

Психологія сім'ї пройшла всі ці стадії інституціонування в США, починаючи з 40-х років XX століття. У Європі ці процеси почалися дещо пізніше у зв'язку з історичною ситуацією.

Крім зовнішнього інституціонування, психологія сім'ї, як і будь-яка інша наука чи наукова галузь, відповідно до прийнятої аналогії передбачає внутрішнє інституціонування – вдосконалення організаційних і пізнавальних форм, тобто становлення таких трьох рівнів: 1) рівень фундаментальних досліджень, завданням яких є збільшення наукового знання шляхом побудови теорій, які розкривають універсальні закономірності та принципи цієї сфери; 2) рівень прикладних досліджень, у яких ставиться завдання вивчення актуальних, тих, які мають безпосередню практичну цінність, проблем, на основі наявних фундаментальних знань; 3) рівень практичного впровадження наукових знань із метою надання фахової допомоги сім'ї.

Ця класифікація дозволяє виокремити в структурі психології сім'ї рівні: теоретичну психологію сім'ї, прикладну психологію сім'ї, сімейну психотерапію та сімейне консультування.

Враховуючи це, вважаємо необхідним акцентувати увагу на співвідношенні психології сім'ї із сімейною психотерапією. Попри те, що в основі психології сім'ї лежить клінічна практика (саме в результаті практичної роботи із сім'єю сформулювався каркас теорій, які становлять основу психології сім'ї), не варто ототожнювати психологію сім'ї із психотерапією. Аналіз структури психології сім'ї показує, що сімейна психотерапія – система психологічних впливів на сім'ю як на живу відкриту систему з метою оптимізації її функціонування [11] – є лише одним структурним компонентом наукової галузі, а сама галузь, аналізуючи сімейні стосунки в межах контекстної матриці індивідуальних, міжособистісних і факторів навколишнього середовища або макросистеми [17], містить ще два структурні компоненти.

Становлення психології сім'ї відбувається від практики до теорії: наукові знання, напрацьовані в інших науках та галузях психології, використовувалися для надання допомоги сім'ї, а на основі напрацювань клінічної практики формуються наступні два структурні рівні: теоретичний і прикладний.

Власне, ця точка зору збігається з висновками Дж. Тобурна та Т. Секстона, які доводять, що психологія сім'ї ґрунтується на дослідженнях практикуючих психологів; на основі їхніх напрацювань створюється теорія, яка формує концептуальну основу для розуміння клієнтів та їхніх проблем [18].

Логіка розгортання теоретизації предмету дослідження потребує визначення початку оформлення *соціальної підсистеми психології сім'ї*. Важливим кроком на цьому шляху, точкою відліку процесу інституціонування наукової галузі можемо вважати 1942 рік, коли було засновано перше офіційне об'єднання сімейних психологів і психотерапевтів – *Американська асоціація подружньої і сімейної психотерапії (American Association for Marriage and Family Therapy, AAMFT) у США*. Основна діяльність асоціації була зосереджена навколо наукових досліджень, а згодом і освіти у сфері сімейної терапії. Головними завданнями цього професійного утворення проголошувалося сприяння проведенню досліджень, розроблення теорії та налагодження освіти, розроблення та впровадження стандартів для програм, які є основою для акредитації сімейних психотерапевтів, встановлення та впровадження стандартів клінічного нагляду, професійної етики та клінічної практики сімейної терапії. Згодом ААМФТ стала визнаною акредитуючою організацією в Північній Америці; сьогодні вона розробляє стандарти для роботи сімейних терапевтів у Сполучених Штатах і Канаді.

У процесі інституціонування наукової галузі необхідним є становлення її комунікативних органів (комунікативної підсистеми) – наукових інституцій, які дають дослідникам змогу отримувати суспільні ресурси для проведення своїх робіт, об'єднують різні генерації науковців спільною метою та практикою дослідницької роботи, є зберігачами колективної пам'яті. Логічно, що обмін інформацією у формі комунікації в процесі встановлення та поширення контактів між дослідниками та науковими об'єднаннями породжується потребами спільної діяльності. Наука не засновується єдиним актом певного дослідника, а передбачає дію цілого комплексу факторів та умов, як інтелектуальних, так і соціальних, що складаються всередині самої науки або віддзеркалюють взаємини науки та суспільства, тобто ство-

рюються в процесі становлення наукових комунікацій між ученими. А наукова комунікація передбачає обмін науковою інформацією (концепціями, теоріями, знаннями, повідомленнями) між ученими. Наукові комунікації розкривають механізми самоорганізації наукового співтовариства, вони створюють локальні традиції та різноманітні, у тому числі й альтернативні, наукові школи та напрями. Це дає можливість забезпечити спадковість фахової спеціалізації й певний дослідницький консерватизм, який стає на перешкоді інтелектуальному радикалізму, поширенню неперевічених наукових концепцій, порушень етики вченого й образу науки [10].

На етапі, який передував інституціонуванню психології сім'ї, комунікативні осередки дослідників сім'ї (наприклад, Національна рада сімейних стосунків) також існували, але вони не були спеціалізованими структурами з продукування конкретних психологічних знань. Проводячи аналогію зі спеціалізованими осередками історії, виділеними С. Стельмахом [10], можемо виокремити такі осередки психологічного дослідження сім'ї:

– *інституції внутрішньої наукової комунікації*. Це конгреси, конференції, об'єднання сімейних психологів, численна фахова періодика, розсилки, книжкові серії, великі міжінститутські й міжнародні проекти;

– *професійні інституції в закладах вищої освіти* (інститути, факультети, кафедри), у яких готують дипломованих фахівців із психології сім'ї. Тут здійснюється викладання й проводяться наукові дослідження, які публічно обговорюються й критикуються. С. Стельмах вважає цей тип інституцій найбільш повноцінним, оскільки він здатен репродукувати себе, розробляти наукові стандарти й контролювати дотримання їх через систему атестації та рекрутування кадрів;

– *інституції, основним завданнями яких є проведення наукових досліджень*. Як правило, це позауніверситетські структури, що проводять масштабні фахові дослідження, здійснюють підготовку кадрів вищої кваліфікації, однак не займаються викладацькою справою (наприклад, науково-дослідні установи).

Враховуючи зазначене вище, можна виділити кілька ключових подій, від яких буде логічним відраховувати становлення комунікативної підсистеми психології сім'ї. Це, по-перше, згадане уже утворення Американської асоціації подружньої та сімейної психотерапії у 1942 році. По-друге, це конференції. У 1955 році Н. Аккерман організував і провів перші наради з проблем сімей-

ної психотерапії на з'їзді американських ортопсихіатрів (American Orthopsychiatric Convention) [2, с. 22]. Але особливо значущою стала *конференція Американської психіатричної асоціації*, проведена в Чикаго в березні 1957 року: вперше на конференції загальнонаціонального масштабу була організована секція з проблем сім'ї [6; 1]. Після неї в США розгорнувся цілий «сімейний рух», відкрилося безліч дослідних і лікувальних центрів. Щороку по всій країні влаштовуються конференції та симпозиуми. Почала публікуватися література, спеціалізовані журнали – друкували матеріали про останні роботи у сфері психології та психотерапії сім'ї.

З огляду на це, по-третє, відзначимо появу наукової періодики. Так, ще в 1939 році Національною радою сімейних стосунків заснований журнал «Життя» (Living), перейменований у 1940 році на «Журнал шлюбу та сім'ї» (Journal of Marriage and Family), а з 1951 року видається науковий журнал «Сімейні стосунки» (Family Relations), однак ці видання мають міждисциплінарний характер. А визначальною подією для конститування психології сім'ї можемо вважати заснування журналу «Сімейний процес» (Family Process) у 1962 р. [1] Н. Аккерманом і Д. Джексоном. Видання виникло як форум для тих, хто займається систематичним вивченням психології сімейних стосунків, і довгий час відіграло роль координатора наукових досліджень, ставши платформою для обміну інформацією з проблем сімейної психології та психотерапії, ареною теоретико-методологічних дискусій, місцем знайомства сімейних психологів і психотерапевтів із напрацюваннями «професійного світу».

Ведучи мову про заснування закладів, основним завданнями яких є проведення наукових досліджень, як одну з основних умов інституціонування психології сім'ї, виокремимо відкриття в 1957 році Н. Аккерманом Клініки психічного здоров'я сім'ї (Family Mental Health Clinic) у межах Єврейської сімейної служби (Jewish Family Services) в Нью-Йорку. Три роки потому, в 1960 році, Н. Аккерман заснував Інститут сім'ї (Family Institute), перейменований в Інститут сім'ї Н. Аккермана (Ackerman Institute for the Family) після його смерті в 1971 році [2, с. 22]. Цей навчальний заклад став першим закладом вищої освіти, який об'єднав у своїх стінах фахівців, котрі займалися науковими дослідженнями, психотерапією сімей, підготовкою сімейних психологів і терапевтів.

Загалом із 1960-х років створюються цілі науково-дослідні та науково-освітні центри,

які зайнялися систематичними дослідженнями, розробленням теорії психології сім'ї та практичною роботою із сім'ями. Першими стали Інститут сім'ї (Family Institute) у Чикаго (1968); Центр вивчення сім'ї (Centrefor Family Learning) у Нью Йорку; Джорджтаунський центр сім'ї (Georgetown Family Centre) у Колумбії (1975), який у 1990 р. був перейменований на честь свого засновника М. Боуена (The Bowen Center for the Study of the Family), тощо.

Очевидно, що обґрунтування інституціонування психології сім'ї потребує більш глибокого та логічного висвітлення внутрішнього інституціонування наукової галузі. Цей процес передбачає *становлення гносеологічної, або емпірико-теоретичної, підсистеми*. Ядром епістемології сімейної психології М. Стентон визначає знання, здобуті в біологічних, соціальних і психологічних науках [17]. Уже в кінці 1930-х років робляться перші кроки до формулювання концепції психології сім'ї, передусім у роботах Н. Аккермана [1], а з 1940–50-х починається оформлення парадигми психології сім'ї на *базі системного підходу*.

Парадигма є сутнісним ядром методології психології [9, с. 71]. У науці здійснені спроби теоретичного конструювання матриці наукової парадигми психології сім'ї. В. Пінсоф і Дж. Лебов (1995, 2005) [14; 15] визначають три взаємопов'язані компоненти наукової парадигми: *системний*, який звертається до епістемологічного підґрунтя сімейної психології; *інтегративний*, який спирається на системний шляхом залучення напрацювань індивідуальної та системної сімейної терапії; *метасистемний*, який передбачає врахування широкого контексту: культурного, гендерного тощо.

М. Стентон [17] пропонує модель системної парадигми психології сім'ї, яка містить три компоненти: *індивідуальний, системний і макросистемний, або екологічний*. Він виходить із того, що сімейна психологія не ігнорує індивіда: інтрапсихічні, індивідуальні чинники є важливим для розуміння шлюбної поведінки окремого індивіда, шлюбних партнерів чи сімейної динаміки в цілому. Однак сімейні психологи розглядають індивідуальні чинники у взаємодії з міжособистісним і макросистемним факторами, а не як самодостатні або автономні [17].

Дослідження, проведені з середини ХХ століття Г. Бейтсоном, М. Боуеном, С. Мінухіном, Т. Лідсом та іншими, довели, що індивідуальна сімейна поведінка особистості змінюється залежно від міжособистісних обставин. Саме в другій половині ХХ століття представники системного (боу-

енівського), структурного, стратегічного та експерієнціального (заснованого на досвіді) підходів до сімейної терапії обґрунтували теорії функціонування сім'ї як системи, що активізувало процес становлення гносеологічної підсистеми психології сім'ї. У 1979 році У. Бронфенбреннер вбудував концепт сім'ї в більш широкі межі суспільства й екологічного оточення, розробивши соціально-екологічну концепцію сім'ї [17].

З огляду на це можемо констатувати переплетеність психологічних знань про сім'ю з напрацюваннями в суміжних науках не тільки на початковому етапі становлення психології сім'ї, а й на сучасних стадіях її розвитку. Виходячи із цього, психологія сім'ї являє собою систему концепцій, теорій, підходів, створених як в межах психології, так і в інших наукових галузях. Аналіз напрацювань у цих сферах дає змогу вибудувати структуровану систему наукових знань із психології сім'ї, яка містить теоретичні конструкції, результати фундаментальних і прикладних досліджень та розробки, придатні для безпосереднього практичного застосування.

Однією із найважливіших конституюючих ознак будь-якої науки, необхідною умовою її розвитку є розроблення та удосконалення її методологічного арсеналу, тобто формування *методологічно-інструментальної підсистеми*, оскільки і глибина аналізу, і ступінь наближення відтворюваної науковою думкою картини реальності залежать безпосередньо від засобів пізнання [3, с. 323]. По суті, методологія визначає способи отримання та побудови наукового знання і є загальною системою пояснювальних принципів, підходів до пізнання, які допомагають визначити, як при цьому предметі й об'єкті проводити наукові дослідження.

Розроблення методологічної основи психології сім'ї почалася з моменту її формування як наукової галузі. Орієнтація на предметну сферу психології сім'ї спонукало вчених сконцентрувати головну увагу на принципах і способах вивчення шлюбно-сімейних стосунків і роботи із сім'єю. Виходячи з предмета дослідження, наявні методологічні підходи до психології сім'ї поділяються на дві групи: індивідуальні та системні [7, с. 32–52]. Індивідуальні підходи сягають корінням початку ХХ ст. і пов'язані з психоаналізом і біхевіоризмом. Системний підхід (середина ХХ століття) переміщує центр роботи з індивіда на групи процесу сім'ї як системи, а проблемами членів сім'ї в цьому разі вважаються такими, що відбивають стан сімейної системи.

Загалом сімейні стосунки являють собою структуровану цілісність, елементи якої взає-

мопов'язані та взаємозумовлені. Однак, враховуючи, що в методологічному плані психологія сім'ї є комплексною галуззю психології прикладної спрямованості, а її прикладний характер проявляється в практично орієнтованих технологіях, у своїх дослідженнях вона все ще послуговується методологічним інструментарієм, розробленим в інших наукових галузях. Власне, це є свідченням її трансдисциплінарного характеру. Для трансдисциплінарності характерний вихід досліджень за дисциплінарні межі та перенесення дослідницьких схем з однієї галузі в іншу, трансфер когнітивних схем з одного дисциплінарного поля до іншого, розроблення спільних проектів дослідження [5; 13, 1].

Отже, попри те, що власний методологічний інструментарій психології сім'ї все ще потребує розроблення, вона успішно послуговується методологічним доробком інших наукових галузей. З огляду на це все ще актуально видається розробка її методологічних основ із метою уникнення інтуїтивності та фрагментарності в дослідженнях.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Висловлені аргументації дають змогу стверджувати, що психологія сім'ї як наукова галузь пройшла всі етапи зовнішнього та внутрішнього інституціонування. Особливо активно ці процеси розгорнулися з середини ХХ століття, коли були створені перші офіційні об'єднання сімейних психологів та психотерапевтів, почали проводитися перші власне психологічні конференції з проблем сім'ї, були засновані перший науковий журнал і перший спеціалізований науково-дослідний інститут. Саме на середину ХХ століття припадає і розробка психологічної концепції сім'ї як системи в межах сімейної психотерапії. Сутнісна характеристика процесів внутрішнього інституціонування психології сім'ї дає підстави дійти висновку, що в основі психології сім'ї лежить клінічна практика; наукова галузь почала формуватися з рівня практичного впровадження наукових знань, здобутих в інших галузях психології, з метою надання фахової допомоги сім'ї.

Відзначимо, що процес інституціонування психології сім'ї найбільш активно розгорнувся саме в США. Це пов'язано з історичним контекстом. З огляду на це перспективним надалі може стати вивчення історичних передумов становлення психології сім'ї як наукової галузі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бейкер К. Система охраны психического здоровья в США / К. Бейкер // Вопросы психологии. – 1990. – № 6. – С. 53–63.
2. Браун Д. Теория и практика семейной психотерапии / Д. Браун, Д. Кристенсен. – 3-е междунар. изд. – СПб. : Питер, 2001. – 351 с.
3. Кольцова В.А. История психологии: проблемы методологии / В.А. Кольцова. – М. : Институт психологии РАН, 2008. – 512 с.
4. Лазар М.Г. Социальный институт науки как предмет социологии и науковедения / М.Г. Лазар // Ученые записки РГГМУ. – 2010. – № 15. – С. 229–240.
5. Лебідь А.Є. Трансдисциплінарні дослідження і проблема істинності наукового знання / А.Є. Лебідь // Філософія науки: традиції та інновації. – 2010. – № 1 (2). – С. 237–245.
6. Николс М. Семейная терапия: концепции и методы / М. Николс, Р. Шварц ; пер. с англ. О. Очкур, А. Шишко. – М. : Эксмо, 2004. – 960 с.
7. Психологічна допомога сім'ї : у 3 кн. : [навч. посіб.] / [за ред. З.Г. Кісарчук]. – Кн. 2 – К. : Главник, 2006. – 160 с.
8. Радугин А. Социология / А. Радугин, К. Радугин. – М. : Центр, 1999. – 160 с.
9. Савчин М. Методологеми психології : [монографія] / М. Савчин. – К. : Академвидав, 2013. – 224 с.
10. Стельмах С.П. Інституціоналізація історичної науки / С.П. Стельмах // Енциклопедія історії України. – Т. 3 : Е–Й. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.history.org.ua/?termin=Instytucjonalizacija_istor_nauky.
11. Эйдемиллер Э.Г. Психология и психотерапия семьи / Э.Г. Эйдемиллер, В. Юстицкис. – 4-е изд. – СПб. : Питер, 2008. – 672 с.
12. Философский словарь. – М. : Республика, 2001. – 719 с.
13. Blume L. Making Connections: Toward a Transdisciplinary Family Science / L. Blume // Journal of Family Theory & Review. – 2014. – V. 6, Iss. 1. – P. 1–4.
14. Pinsof W. Toward a Scientific Paradigm for Family Psychology: The Integrative Process Systems Perspective / W. Pinsof // Journal of Family Psychology. – 1992. – № 5 (3–4). – P. 432–447.
15. Pinsof W. A Scientific Paradigm for Family Psychology / W. Pinsof, J. Lebow // Family psychology: the art of the science. – New York : Oxford University Press, 2005. – P. 3–19.
16. Thoburn J.W. Family psychology : theory, research, and practice / J.W. Thoburn, T.L. Sexton. – Praeger, 2016. – 260 p.
17. Stanton M. The Systemic Epistemology of the Specialty of Family Psychology / M. Stanton // The Wiley-Blackwell Handbook of Family Psychology / Edited by J. Bray and M. Stanton. – Oxford : A John Wiley & Sons, Ltd. – P. 5–21.
18. Thoburn J.W. Family psychology : theory, research, and practice / J.W. Thoburn, T.L. Sexton. – Praeger, 2016. – 260 p.